

Микола Панов

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6323-6489>
criminallaw2v@gmail.com

DOI: 10.33498/opus-2020-02-031

УДК 343.01

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ НАУКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ОБГРУНТУВАННЯ І ФОРМУВАННЯ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена розробленню недослідженої досі проблеми загальної теорії науки кримінального права, під якою пропонується розуміти теорію кримінальної відповідальності. Розглядаються емпіричні і теоретичні основи обґрунтування цієї теорії, які одночасно слугують складовими формування її змісту. Акцентується увага на важливому методологічному значенні теорії кримінальної відповідальності як загальної теорії, для окремих (спеціальних або приватних) теорій кримінального права, для науки кримінального права загалом і, таким чином, визначається її потенційний вплив на практику кримінального права – кримінальне правотворення і правозастосування.

Метою статті є обґрунтування і формування загальної теорії науки кримінального права (якою визнається теорія кримінальної відповідальності) як методологічної основи окремих (спеціальних чи приватних) теорій науки кримінального права загалом, з'ясування її впливу на кримінальне законотворення і на практику застосування чинного кримінального законодавства.

Наука кримінального права являє собою доволі складну, але водночас упорядковану систему знань у сфері кримінально-правового регулювання. Центральним елементом цих знань є наукові теорії як найбільш розвинені і досконалі форми їх організації, оскільки включають до свого змісту такі, обумовлені предметом науки, важливі й необхідні елементи пізнання, як ідеї, гіпотези, концепції, методологію, понятійний апарат тощо, інтегрують їх і забезпечують отримання цілісного уявлення про суттєві зв'язки та закономірності системного й цілісного об'єкта пізнання. У науці кримінального права розроблено низку окремих теорій відносно різних актуальних проблем: підстави кримінальної відповідальності, поняття злочину, складу злочину і його елементів, покарання, незакінченого злочину, співучасті у злочині, окремих інститутів Особливої частини кримінального права тощо. Ці теорії присвячені вирішенню, безумовно, важливих, але все ж окремих проблем, а тому мають спеціальний (відокремлений або приватний) характер. Причому вони не спиралися на загальну теорію науки кримінального права, яка ще не була і не є нині предметом дослідження. Вказана методологічна обмеженість цих приватних теорій, безперечно, негативно вплинула на їхню повноту, обґрунтованість та отримані результати.

© Микола Панов, 2020

Під загальною теорією науки кримінального права пропонується розуміти теорію кримінальної відповідальності, яка органічно пов'язана майже з усіма інститутами і категоріями кримінального права, понятійним апаратом науки загалом. Розроблення цієї теорії здійснюється шляхом аналізу емпіричних (системи кримінально-правових норм, що становлять зміст інституту кримінальної відповідальності) і теоретичних (категорії “кримінальна відповідальність” та підпорядкованих їй системи понять і юридичної термінології) підстав як необхідних передумов її формування. Причому ці підстави розглядаються як необхідні складові змісту теорії, що перебувають у діалектичній єдності.

На підставі дослідження визначаються основні риси теорії кримінальної відповідальності, що становлять її зміст як загальної теорії науки кримінального права, підкреслюється її методологічне значення для окремих (спеціальних або приватних) теорій науки, з'ясовується її вплив на науку та практику кримінального права – кримінальне правотворення і правозастосування

Ключові слова: наука кримінального права; загальна теорія науки кримінального права; окремі (спеціальні або приватні) теорії; обґрунтування; формування загальної теорії кримінального права; методологічне значення теорії “кримінальна відповідальність” як загальної теорії науки кримінального права.

I. Наука кримінального права являє собою доволі складну, але упорядковану систему знань у вигляді теорій, ідей, поглядів, концепцій, методології, понятійного апарату, вчень про злочин і покарання, кримінальний закон і кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми (як первинні й основоположні елементи галузі права), інститути і юридичні конструкції, їх соціальну обумовленість та ефективність: принципи, закономірності і тенденції розвитку кримінального права та законодавства, а також теоретичне осмислення практики законотворчої і правозастосовної діяльності у сфері кримінально-правового регулювання¹. У системі засобів і форм наукового пізнання у кримінально-правових дослідженнях, як і в кожній науці, відправне і визначальне значення мають *наукові теорії як найбільш розвинені та досконалі форми організації наукових знань галузі науки*, оскільки включають до свого змісту такі важливі й необхідні елементи пізнання, як наукові гіпотези, концепції, методологію, проблеми, категорії, поняття, юридичну термінологію тощо, інтегрують їх у повному змісті і таким чином забезпечують отримання цілісного уявлення (знання) про стабільні відношення, суттєві зв'язки і закономірності у відповідній сфері соціально-правової реальності як системного об'єкта (предмета) наукового пізнання². Отже, теорія являє собою надзвичайно важливий елемент науки кримінально-

¹ Велика українська юридична енциклопедія, т 17: Кримінальне право (Тацій В голова редкол, Борисов В заст голови, Право 2016) 539–43; *Философский энциклопедический словарь* (Ильичев Л ред, Сов енциклопедія 1983) 403–6.

² *Философский энциклопедический словарь* (н 1) 676–80.

го права, завжди формується і складається відносно певної й актуальної проблеми (блоку проблем) як об'єкта пізнання, охоплює як теоретичні, так і емпіричні аспекти відповідної сфери науки й має завданням виконувати *пояснювальну, описову та евристичну* функції³. При цьому зміст і сутність теорії визначається, головним чином, предметом науки, а також методологією дослідження, концептуальними засадами, тобто основоположними ідеями, що становлять структурно-організаційне наукове підґрунтя цієї теорії. У зв'язку з цим навряд чи можна ототожнювати терміни “теорія” і “наука кримінального права”, що інколи відбувається у науковій літературі⁴, хоча б тільки на тій підставі, що у межах однієї і тієї самої науки можуть існувати кілька теорій⁵.

Метою дослідження є обґрунтування і формування загальної теорії науки кримінального права (якою визнається теорія кримінальної відповідальності) як методологічної основи окремих (спеціальних чи приватних) теорій науки кримінального права загалом, з'ясування її впливу на кримінальне законотворення і на практику застосування чинного кримінального законодавства.

Досліджуючи ті чи інші проблеми науки та практики кримінального права, вчені-криміналісти розробили і сформуливали низку теорій, у яких знайшли відображення фундаментальні описові й евристичні підходи вирішення проблем науки і практики кримінального права, що становлять її зміст як системи знань. До них можна віднести, наприклад: *теорії підстав кримінальної відповідальності* (‘ступінь суспільної небезпечності та антисоціальності правопорушника’⁶, ‘склад злочину як єдина підстава кримінальної відповідальності’⁷, ‘вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом’⁸); *теорії причинного зв'язку в кримінальному праві* (“теорія адекватної причинності”⁹ [*Conditio sine qua non* – “Необхідна умова, без якої не може бути”¹⁰], “теорія необхідного спричинення”¹¹); теорії вини

³ Словарь философских терминов (Кузнецов В науч ред, ИНФРА – М 2005) 583–4.

⁴ Курс советского уголовного права, т 1: Часть Общая (Беляев Н и Шаргородский М отв ред, Издательство Ленинградского ун-та 1970) 7–30, 31–48.

⁵ В Солдатов, *Методология научного познания* (Политиздат Украины 1975).

⁶ М Чельцев-Бebutov, *Преступление и наказание в истории и современном праве* (1925) 83–6; Н Крыленко, ‘Проект Уголовного кодекса СССР’ (1935) 1–2 Советское государство и право 96.

⁷ А Трайнин, *Учение о составе преступления* (1946); А Трайнин, *Состав преступления по советскому уголовному праву* (1961).

⁸ А Пионтковский, *Учение о преступлении по советскому уголовному праву* (1961); Я Брайнин, ‘Основание уголовной ответственности и важнейшие вопросы учения о составе преступления в советском уголовном праве’ (автореф дис д-ра юрид наук, 1963).

⁹ С Познышев, *Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права* (Изд-е А А Карцева 1912) 324–35.

¹⁰ Н Сергеевский, *О значении причинной связи в уголовном праве* (Ярославль 1880); Т Церетели, *Причинная связь в уголовном праве* (1963).

¹¹ Курс советского уголовного права, т II: Часть общая. Преступление (Беляев Н и Шаргородский М отв ред, Издательство Ленинградского ун-та 1970) 155–204.

(‘вина (виновність) як загальна підстава кримінальної відповідальності’¹²; ‘психологічна теорія вини’, ‘соціально-психологічна теорія вини’¹³) та ін. При дослідженні проблем ‘стадії вчинення злочину’, ‘співучасть у злочині’, ‘вчення про покарання’, ‘звільнення від кримінальної відповідальності і покарання’, а також основних інститутів Особливої частини кримінального права були обґрунтовані й сформовані окремі наукові теорії, які мали призначення не тільки вирішити належні наукові проблеми й обґрунтувати кримінальне законодавство та практику його застосування, що формувалися у відповідних умовах соціального буття, а й містили досить важливі пропозиції щодо їх удосконалення і напрямів розвитку.

Означені наукові теорії мають обґрунтування, що відповідають рівню розвитку науки на відповідний час, містять положення, які заслуговують бути використаними для подальших досліджень у сфері науки і практики кримінального права. Водночас ці теорії мають відокремлений і лише спеціальний (приватний) характер, причому (і це головне) *не спираються на узагальнені теоретичні положення, які оптимально й адекватно відображали б предмет (об’єкт) та основні закономірності науки кримінального права як цілісного явища*. Унаслідок відзначеної методологічної обмеженості окремі з цих теорій виявилися неспроможними дати відповідь на низку вкрай актуальних та важливих наукових проблем і деякі з них зупинилися на рішеннях, які не мають необхідного і достатньо повного теоретичного та емпіричного обґрунтування, у зв’язку з чим не отримали необхідного розвитку у подальших наукових дослідженнях. Так, не була сприйнята теорія ступеню суспільної небезпечності та антисоціальності правопорушника як підстава кримінальної відповідальності. Вузол протиріч і досі становлять теорії причинного зв’язку, особливо при дослідженні злочинної бездіяльності, що й нині не мають реальних перспектив їхнього вирішення. Непереконливими видаються і трактування змісту вини (що базується лише на ‘психологічній теорії’) при злочинній недбалості тощо. Наведені та інші недоліки цих наукових теорій кримінального права обумовлені, на нашу думку, передусім тим, що вони не спиралися, зокрема, на *загальну теорію науки кримінального права*, яка ще не була предметом розробки науковців-криміналістів і такою залишається й дотепер.

Відомо, що наука як така завжди розвивається у двох діалектично-взаємопов’язаних і взаємодоповнюючих один одного напрямках, які базуються на методах диференціації та інтеграції наукових досліджень. Дифе-

¹² В Утевский, *Вина в советском уголовном праве* (1950).

¹³ Р Вереща, *Поняття вини як елемент змісту кримінального права України* (2005).

ренціяція (від лат. *differentia* – поділ, розчленування цілого на якісно відмінні частини) науки кримінального права забезпечує її дисциплінарну організацію, логічну структурованість і формально-логічну визначеність як упорядковану систему знань. *Інтеграція* (від лат. *integration* – об'єднання окремих частин у єдине ціле) лежить в основі синтезу (об'єднання та узагальнення) отриманих знань і становить наукове підґрунтя формування наукових понять, категорій і, в кінцевому підсумку, теорії науки¹⁴. Саме метод дослідження інтеграційних зв'язків окремих елементів науки кримінального права дає підстави зробити *висновок про можливість і доцільність визначення та формування загальної теорії галузі цієї науки*, на якій мають базуватися окремі або спеціальні (приватні) теорії¹⁵. Цей висновок повною мірою відповідає загальновідомому і загальновизнаному філософському постулату, згідно з яким той, хто береться за вирішення конкретних питань без попереднього вирішення загальних, постійно “натикатиметься” на ці невирішені загальні питання.

У філософії, наукознавстві розроблені основні положення теорії науки, які мають важливе значення і для науки кримінального права¹⁶. На цій підставі в окремих юридичних науках вже визначені основні та принципові положення загальних теорій цих наук. Заслужують на увагу передусім фундаментальні дослідження В. Зеленецького на рівні докторської дисертації, присвячені розробленню загальної теорії боротьби зі злочинністю, що має важливе методологічне значення для всіх наук кримінального циклу¹⁷. Важливими є праці, зокрема, Р. Белкіна¹⁸, А. Екзархопуло¹⁹, В. Журавля²⁰, у яких обґрунтовується загальна теорія криміналістики, А. Вінберга²¹, який виокремив та обґрунтував загальну теорію судової експертизи (експертологію) відносно спеціальних теорій експертизи. Отже, можна стверджувати про можливість, доцільність та навіть необхідність розроблення загальної теорії науки кримінального права як методологічного підґрунтя, на якому мають базуватися окремі чи спеціальні (приватні) теорії цієї науки.

¹⁴ *Философский энциклопедический словарь* (н 1) 170–1, 210.

¹⁵ Г Рузавин, *Методология научного познания: учебное пособие для студентов и аспирантов высших учебных заведений* (2005) 81–107; М Чешиков, *Интеграция науки: философский очерк* (Мысль 1981) 235–74.

¹⁶ Г Рузавин, *Философия науки: учебное пособие для студентов вузов* (ЮНИТИ-ДАНА 2005) 335–62; Б Грязнов и Б Дынин и Е Никитин, *Теория и ее объект* (Наука 1973) 6–134; *Философский энциклопедический словарь* (н 1) 676–8.

¹⁷ В Зеленецкий, ‘Концептуальные основы общей теории борьбы с преступностью’ (автореф дис д-ра юрид наук, 1989) 44; В Зеленецкий, *Общая теория борьбы с преступностью, т 1: Концептуальные основы* (Основа 1994) 311.

¹⁸ Р Белкин, *Курс криминалистики, т 1: Общая теория криминалистики* (Юрист 1997) 9–72.

¹⁹ А Екзархопуло, ‘Криминалистическая теория: сущность, структура, компонентный состав’ (2015) 11 *Криминалист* первопечатный 10–29.

²⁰ В Журавель, ‘Загальна теорія криміналістики: деякі проблеми формування’ (2015) 11 *Криминалист* первопечатный 30–44.

²¹ А Винберг и Н Малаховская, *Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз)* (1979).

Загальна теорія науки кримінального права, як і кожної науки, має бути показником ступеня її розвитку, досконалості та організаційної єдності знань у сфері проблем науки і практики, а також передбачати наявність високого рівня абстрагування цих знань. Останні мають ґрунтуватися на серйозних методологічних засадах, бути достатньо формалізованими, строго систематизованими, логічно узгодженими, відповідати змісту і суті історично сформованого предмета науки, у кінцевому підсумку, базуватися на ньому. За своїм обсягом загальна теорія має бути гранично широкою й охоплювати всі основні структурні елементи знань, що відносяться до сфери основних проблем цієї науки, бути основою всіх спеціальних (приватних) теорій та наукових концепцій і конструкцій. *Аргіогі стверджуємо, що функції загальної теорії науки кримінального права може виконувати теорія кримінальної відповідальності.*

II. Розробка кримінальної відповідальності як загальної теорії науки кримінального права має здійснюватися за опрацьованою філософією і наукознавством методикою, згідно з якою обґрунтування і формування теорії слід проводити шляхом дослідження обов'язкових підстав (передумов), що виступають у ролі важливих детермінант цієї теорії і значною мірою визначають її сутність і зміст. До них відносять як *емпіричні*, так і *теоретичні підстави*, що перебувають в органічній єдності і в такому разі утворюють *синтетичну процедуру обґрунтування*. Причому процедура обґрунтування теорії є й важливим етапом формування цієї теорії²². У правознавстві до емпіричних підстав можна віднести систему знань щодо правових норм і практики їх застосування, у яких одночасно відображаються і реалізуються ті чи інші положення певної теорії, а до теоретичних – наукові погляди і концепції трактувань ідеалізованого об'єкта певної науки²³. Відповідно до цього *емпіричними підставами обґрунтування і формування загальної теорії науки кримінального права ми пропонуємо визнавати систему кримінально-правових норм і практику їх застосування, що в єдності визначають кримінальну відповідальність як інститут галузі права, а теоретичними підставами – теоретичні підходи щодо трактування кримінальної відповідальності, зокрема й як наукової правової категорії та системи понять і юридичної термінології – елементів понятійного апарата науки кримінального права (теоретичних знань)*. Розглянемо кожну з них окремо.

III. *Емпіричні підстави обґрунтування і формування кримінальної відповідальності як загальної теорії кримінального права – це система кримінально-правових норм, що у сукупності являють собою інсти-*

²² Е. Никитин, *Природа обоснования: субстратный анализ* (1981) 27–30; Грязнов и Дынин и Никитин (н 16) 78–88.

²³ Зеленецький, 1994 (н 17) 30–50.

тут галузі права, який регламентує кримінальну відповідальність та практику їх застосування. Кримінальна відповідальність (далі – КВ) як інститут галузі права являє собою сукупність тісно пов'язаних між собою кримінально-правових норм, обумовлених предметом і методом кримінально-правового регулювання певної публічної галузі права. Ці норми імперативно регулюють сферу однорідних суспільних відносин, які виникають й існують у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечних діянь, визнаних законом як злочини і застосуванням за ці діяння до винних осіб покарання та інших примусових заходів кримінально-правового характеру. Особливістю цього інституту є те, що він як реально існуючий комплексний нормативно-правовий елемент (феномен) у структурі механізму кримінально-правового регулювання не має офіційного формально-нормативного визначення і чіткого закріплення в тій чи іншій одній (обособленій) структурній одиниці (у розділі, підрозділі чи статті) Кримінального кодексу України (далі – КК України)²⁴. Виняток становить лише ст. 2 КК України, у якій визначено підставу кримінальної відповідальності. Тому нормативні приписи цього інституту містяться у різних (і багатьох) елементах структури КК України – в окремих його розділах (інститутах) та їх нормах. Утім, вони загалом є *однорідними*, оскільки спрямовані на врегулювання однієї і тієї самої спорідненої сфери суспільних відносин – елемента предмета цієї галузі права – суспільних відносин, що виникають і функціонують у зв'язку із вчиненням особою (фізичною, осудною, що досягла віку кримінальної відповідальності) злочину і застосуванням до неї покарання. Наявність цієї основоположної та об'єднуючої підстави дає змогу зробити висновок, що між КВ й окремими інститутами кримінального права та нормами, що входять до їхнього змісту, існують не тільки відношення координації, а й *відношення взаємодії*. Цей вираз полягає у тому, що КВ як широкий за обсягом інститут кримінального права вбирає у себе найбільш суттєві і загальні риси (властивості) суміжних інститутів, акумулює їх і підпорядковує собі, включає тим чи іншим чином їх елементи до свого змісту, що збагачує його і надає рис універсальності. До них відносяться, зокрема, такі інститути, як: “кримінальний закон”, “кримінально-правова норма”, “злочин”, “склад злочину”, “покарання”, “інші заходи кримінально-правового характеру”, “призначення покарання”, “звільнення від покарання та його відбування”, “судимість” тощо. У такий спосіб КВ, маючи свій власний зміст, наповнюється окремими положеннями, що притаманні іншим суміжним інститутам кримінального права на рівні загального та

²⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>> (дата звернення: 21.01.2020).

сутнісного характеру і стосуються загальних питань КВ. Такий *комплексний підхід* до розуміння КВ надає можливість більш глибоко з'ясувати сутність цього інституту і його роль у забезпеченні здійснення основних функцій кримінального права: охоронної, регулятивної, превентивної, виховної та ін.²⁵

На підставі аналізу змісту й узагальнення усіх нормативно-правових приписів кримінального законодавства, що тією чи іншою мірою регламентують КВ, є підстави зробити висновок, що основними і найбільш суттєвими рисами, які властиві цьому інституту і відрізняють його від інших правових інститутів, є такі. *По-перше*, КВ встановлюється виключно законом України (п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України²⁶) у КК України (ч. 3 ст. 3) з метою правового забезпечення охорони суспільних відносин, що існують і функціонують в Україні від кримінально-протиправних посягань (ч. 1 ст. 1). Для досягнення цієї мети держава встановлює у КК України кримінально-правові норми, у змісті заборон і приписів яких визначаються об'єктивні та суб'єктивні ознаки суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинами, та передбачають покарання й інші примусові заходи кримінально-правового характеру, які підлягають застосуванню до осіб, визнаних вироком суду винними у їх вчиненні (ч. 2 ст. 1; частини 2, 3 ст. 3, статті 50–64, 92–961 КК України). У такий спосіб КВ виконує основну й надзвичайно важливу охоронну і регулятивну функції – правових відносин між державою та особою, що вчинила злочин. *По-друге*, встановлена і проголошена в законі КВ (з моменту набрання законом чинності) здійснює суттєвий позитивний вплив на всю систему суспільних відносин, оскільки виконує при цьому виховну, ціннісно-орієнтаційну, превентивну та інші соціально-корисні функції. Фактично КВ слугує при цьому соціально-правовим орієнтиром обрання громадянами правомірної (а не суспільно небезпечної, кримінально-каранної, а тому забороненої законом) поведінки. Таким чином КВ не тільки забезпечує запобігання злочинів (ч. 2 ст. 1 КК України), а й досить ефективно впливає на функціонування і розвиток позитивних суспільних відносин, що регулюються іншими (регуляторними) галузями права: цивільним, господарським, екологічним, фінансовим тощо, оскільки забезпечує їхній захист і непорушність від суспільно небезпечних посягань. Заборони і приписи, що становлять зміст норм закону про кримінальну відповідальність, адресовані невизначеному колу осіб і діють у часі й просторі, з моменту набрання законом чинності. *По-третє*, КВ фі-

²⁵ В Филимонов и О Филимонов, *Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права* (Юриспруденция 2014) 144–55.

²⁶ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 21.01.2020).

зичної, осудної особи, що досягла віку кримінальної відповідальності може наставати лише за наявності підстави кримінальної відповідальності – вчинення нею суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2). Відсутність обов’язкових умов такої підстави: фактичної (суспільно небезпечного діяння – дії або бездіяльності) або юридичної (відсутність у вчиненому суспільно небезпечному діянні складу злочину, передбаченого КК України) виключає кримінальну відповідальність. *По-четверте*, сутність КВ (як і кожного виду юридичної відповідальності – адміністративної, дисциплінарної тощо) становить *юридичний обов’язок особи* (фізичної, осудної, що досягла віку кримінальної відповідальності) *відповіdatи перед державою за вчинений нею злочин*, і підлягати дії кримінального закону у вигляді негативної соціально-правової оцінки (державної докори) та у застосуванні до неї державного примусу – покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру, які за своєю суттю полягають у вимушеному перетерплюванні винною особою обмежень особистого, майнового або іншого характеру (ч. 2 ст. 1, ч. 3 ст. 3, статті 50–64, 92–961 КК України). *По-п’яте*, КВ реалізується у кримінально-правових відносинах, що виникають фактично з моменту вчинення злочину й існують між особою, яка його вчинила, і державою (уповноваженими органами та їх посадовими особами) і завершуються погашенням або зняттям судимості (чи на більш ранній стадії – з моменту звільнення особи від кримінальної відповідальності або від покарання – статті 44–49, ч. 4 ст. 74, статті 88–91 КК України). *По-шосте*, як інститут кримінального права, КВ лежить в основі встановлення кримінальної відповідальності за окремі (конкретні) види злочинів, визначення змісту норм Особливої частини КК України, їх структурою (диспозиції і санкції, що мають перебувати в органічній єдності згідно з принципом “пропорційності”) та системою цих норм, у кінцевому підсумку, становить основу всіх інститутів Особливої частини кримінального права. Зі свого боку реалізація КВ забезпечується шляхом застосування як кримінального, так і кримінального процесуального та кримінального виконавчого законодавства, норми й інститути яких базуються на нормах і інститутах кримінального права, і не можуть із ними перебувати у відносинах колізії. *По-сьоме*, реалізація КВ у формі застосування покарання або інших заходів кримінально-правового характеру, а також звільнення від кримінальної відповідальності й від покарання та його відбування здійснюється тільки на підставі рішень суду строго відповідно до кримінального, кримінального процесуального та кримінального виконавчого законодавства України.

Виокремлені в узагальненому вигляді основні риси КВ у сукупності становлять нормативно-правову основу цього інституту Загальної частини кримінального права, відображають найбільш суттєві, притаманні йому властивості, якими він відрізняється від інших інститутів кримінального права. Тому вважаємо за можливе визнати їх як концептуальні (від лат. *conceptios* – думка, поняття) засади, тобто фундаментальні відправні правові положення, які суттєво впливають на визначення змісту кримінальної відповідальності як загальної теорії науки кримінального права.

Кримінально-правовий інститут КВ, як і кожний правовий інститут, базується на певних *принципах* (від лат. *principium* – початок, основа), які впливають на його сутність і зміст та свідчать про його місце і роль (функції) у системі інших інститутів кримінального права. До них відносяться такі принципи: а) відповідальність лише за вчинене особою суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність), яке містить склад злочину, передбачений КК України; б) особиста та винна відповідальність; в) диференціація та індивідуалізація відповідальності і покарання; г) юридична (формально-логічна) визначеність у законі суспільно небезпечного діяння, що визнається злочином, і покарання, що підлягає застосуванню за його вчинення; г) оптимальна співрозмірність (пропорційність) суворості покарання (його виду і міри) тяжкості злочину та небезпечності особи, що його вчинила; д) обмеження меж та обсягу кримінальної відповідальності. Зі свого боку ці принципи КВ ґрунтуються на загально-правових принципах, які вбирають у себе загальнолюдські цінності та ідеали, що відображаються у принципах гуманізму, справедливості, рівності перед законом, верховенства права, законності. Принципи КВ, акумулюючи вказані загальноправові принципи, значною мірою впливають на сутність, зміст і якісні властивості розглянутих фундаментальних правоположень (концептуальних засад) КВ, об'єднують їх у єдине специфічне ціле, стійке та відносно самостійне нормативно-правове утворення (явище), що становить зміст інституту “кримінальної відповідальності”. У такому розумінні концептуальні положення КВ мають слугувати як підґрунтя законотворчої діяльності – при вирішенні питань щодо криміналізації (декриміналізації) відповідних суспільно небезпечних діянь і їх пеналізації (депеналізації), а також правозастосування. Механізм дії цих положень КВ полягає у тому, що кримінально-правові норми (їх заборони і приписи) та відповідні інститути, до змісту яких ці норми відносяться, як і практика їх застосування, мають відповідати концептуальним узагальненим положенням інституту кримінальної відповідальності, що базується на сучасних кримінально-правових принципах демократичної та гуманістичної спрямованості, і не можуть вступати у колізії.

Інститут КВ тісно пов'язаний з іншими, суміжними інститутами Загальної частини кримінального права, зокрема, з такими як “кримінальний закон”, “злочин”, “склад злочину”, “елементи складу злочину”, “покарання”, “інші заходи кримінально-правового характеру”, “призначення покарання”, “звільнення від покарання та його відбування”, “судимість” та ін. Причому КВ тісно пов'язаний із цими та іншими інститутами кримінального права, більшість із яких частково збігаються із КВ за обсягом і перебувають у відношеннях понять перетинання (перетину).

Відзначимо також, що зберігаючи свій особливий зміст і сутність на рівні загального, КВ як інститут Загальної частини кримінального права значною мірою впливає (за принципом зворотного зв'язку) на сутність, зміст і обсяг інших інститутів як Загальної, так і Особливої частин кримінального права, багато в чому визначає найбільш суттєві риси останніх. Так, КВ багато в чому впливає на зміст та обсяг таких інститутів, як склад злочину та його елементів, незакінчений злочин, співучасть у злочині, покарання, інші заходи кримінально-правового характеру. Особливо важливе значення має КВ для аналізу та формування інститутів і норм Особливої частини кримінального права, тут КВ є стрижнем, на якому базуються норми цих інститутів, визначає їх систему. У цьому сенсі КВ як інститут Загальної частини кримінального права виконує функції об'єднуючого “ланцюжка” між нормами Загальної й Особливої частин, визначає певним чином зміст і структуру останніх, обмежує і конкретизує сферу та обсяг їхньої дії на підставі принципів, властивих КВ.

Викладене свідчить, що інститут КВ, як і кожний правовий інститут, має певний обсяг суспільних відносин, на які він розповсюджує регулятивний вплив норм, що входять до його змісту. Однак, якщо переважна більшість інститутів кримінального права розповсюджують юридичну силу їх норм на відносно обмежену й оптимально визначену сферу суспільних відносин, які становлять обсяг їх кримінально-правового регулювання (наприклад, інститути “склад злочину”, “незакінченого кримінального правопорушення”, “співучасть у злочині”, “покарання” то), то інститут КВ розповсюджує регулятивний вплив на всю сферу суспільних відносин, пов'язаних із злочином і покаранням – від встановлення норм кримінального права в законі до реалізації КВ у кримінально-правових відносинах, які завершуються погашенням чи зняттям судимості. Причому інститут КВ здійснює регулятивний вплив також і на ту сферу кримінально-правових відносин, що регламентуються нормами інших інститутів кримінального права: “складу злочину”, “незакінченого злочина”, “співучасті у злочині”, “покарання”, “інші заходи кримінально-

правового характеру”, “призначення покарання” та ін. Все викладене дає підстави зробити висновок, що *інститут кримінальної відповідальності з точки зору його обсягу і регулятивного впливу на суспільні відносини має генералізований характер, у зв'язку з чим його можна визнати “мегаінститутом” (від грецьк. *mehas* – великий, грандіозний, велетенський), який має визначальну роль у системі інститутів кримінального права.*

IV. *Теоретичні підстави обґрунтування і формування кримінальної відповідальності як загальної теорії кримінального права.* Кримінальна відповідальність являє собою доволі складне та багатогранне соціально-правове явище, органічно притаманне (як атрибут) кримінальному праву і законодавству. Вона значної мірою впливає на їх сутність, зміст, форму, структуру, функції і водночас проявляється у них. Як категорія кримінального права кримінальна відповідальність є універсальною, оскільки має наскрізний характер – вона “пронизує” майже всі інститути і норми як Загальної, так і Особливої частин кримінального права. Невипадково розділ II Загальної частини КК України, що має установче значення для кримінального законодавства України, називається “Закон про кримінальну відповідальність”, а у розділі IX містяться норми, що регулюють питання звільнення від кримінальної відповідальності. У розділах “Покарання та його види” (X), “Призначення покарання” (XI), “Звільнення від покарання та його відбуття” (XII), “Судимість” (XIII) та інших містяться норми, що фактично передбачають різні форми, види та етапи *реалізації кримінальної відповідальності*. Нарешті, норми Особливої частини КК України, закріплені у відповідних її статтях, встановлюють кримінальну відповідальність за конкретні види злочинів. Отже, ця категорія, безперечно, має фундаментальне значення, а тому посідає особливе місце у понятійному ряду категорій кримінального права: “кримінальний закон” (“закон про кримінальну відповідальність”), “кримінально-правова норма”, “злочин”, “кримінально-правові правовідносини”, “склад злочину”, “функції кримінального права”, “кваліфікація злочинів”, “звільнення від кримінальної відповідальності”, “покарання”, “призначення покарання” “звільнення від покарання та його відбування”, “кримінальна відповідальність за конкретні види злочинів” та ін. Підпорядкованими категоріями цього ряду й тісно пов'язаними з ними слід визнати також і такі категорії (поняття) кримінального права, як “криміналізація” і “пеналізація” суспільно небезпечних діянь, “законодавча техніка кримінального права” та ін. Причому всі вказані категорії і поняття органічно пов'язані між собою (що зумовлено, в кінцевому підсумку, предметом регулювання кримінального права), істотно впливають одне на одне, перебувають у співвідношенні як ко-

ординації, так і субординації, а тому являють собою логічно узгоджену систему. Отже, при встановленні обсягу і змісту кожної з цих категорій, зокрема кримінальної відповідальності, вони повинні аналізуватися з точки зору системного підходу і не можуть розглядатися відокремлено, оскільки такий аналіз завжди буде недостатньо повним (однобічним).

Чинне кримінальне законодавство визначення категорії “кримінальна відповідальність” не містить. Доктринальні ж визначення цієї категорії суттєво різняться. Одні науковці трактують кримінальну відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми²⁷, і таким чином фактично отожднюють її з покаранням. Деякі з них розглядають її як певний обов’язок винної особи підлягати дії кримінального закону та як осуд такої особи вироком суду за вчинений злочин із призначенням покарання чи без нього²⁸. Досить часто стверджують, що кримінальна відповідальність – це вимушене зазнавання особою, яка вчинила злочин, державного осуду, а також передбачених КК України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави²⁹. Значні розбіжності є й у визначенні моменту виникнення кримінальної відповідальності. Багато хто з авторів вважають, що кримінальна відповідальність виникає з моменту вчинення злочину³⁰, інші – з моменту порушення кримінальної справи чи пред’явлення особі обвинувачення³¹. Поширеною є точка зору (яка знайшла відображення у рішенні Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р.³²), згідно з якою кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили. Уявляється, що вказані спірні й невирішені підходи трактування кримінальної відповідальності слід розв’язувати шляхом використання та аналізу, перш за все, категорії “кримінально-правові правовідносини” як базової категорії кримінального права. У цьому сенсі заслуговує на підтримку твердження А. Піонтковського та інших науковців, що з’ясувати проблему кримінальної відповідальності в її пра-

²⁷ О Лейст, *Санкции в советском праве* (1962) 85–9; Н Загородников, ‘О пределах уголовной ответственности’ (1967) 7 Советское государство и право 39–40.

²⁸ А Піонтковский, ‘О понятии уголовной ответственности’ (1967) 12 Советское государство и право 40; М Карпушин и В Курляндский, *Уголовная ответственность и состав преступления* (1974) 21; П Матишевський, *Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів юридичних спеціальностей* (2000) 57–8; А Пинаев, *Курс лекцій по Общей части Уголовного права Украины* (2002) 59.

²⁹ *Курс российского уголовного права: Общая часть* (Кудрявцев В и Наумов А ред, 2001) 479; Ю Баулін, *Звільнення від кримінальної відповідальності* (Атіка 2004) 30; *Курс уголовного права, т 1: Учение о преступлении* (Кузнецова Н и Тяжкова И ред, 2002) 190–3.

³⁰ Піонтковский (н 8) 89.

³¹ Карпушин и Курляндский (н 28) 29–32.

³² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. № 9-рп/99 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>> (дата звернення: 21.01.2020).

вовому аспекті можливо лише в межах аналізу кримінально-правових відносин.

Кримінально-правові правовідносини є різновидом правових відносин і загалом повинні відповідати і формі, і змісту останніх. У кримінально-правових відносинах виявляються найбільш суттєві риси КВ та функцій кримінального права – охоронної, регулятивної, превентивної, виховної тощо, що тісно пов'язані між собою, переплітаються, а тому перебувають у єдності та взаємодії. Саме в цих правовідносинах виявляються сутність і зміст кримінального права та його інститутів, зокрема й кримінальної відповідальності. Зі свого боку зміст кримінально-правових відносин, їх структурні елементи суттєво впливають на визначення сутності та змісту кримінальної відповідальності. Обов'язковою умовою виникнення та існування кримінально-правових відносин є наявність кримінально-правової норми, яка становить зміст закону про кримінальну відповідальність, що набув чинності, діє у часі і просторі та встановлює під загрозою застосування покарання заборони вчинення суспільно небезпечних діянь (дій або бездіяльності), що визначаються злочинами, і який діє у часі й просторі. Юридичним фактом виникнення кримінальних правовідносин є факт вчинення суб'єктом суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК України (підстава кримінальної відповідальності – ч. 1 ст. 2). Суб'єктами цих правових відносин, з одного боку, є особа (особи), яка (які) вчинила (вчинили) злочин, а з другого – держава в особі уповноважених на те її органів: органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду, органів виконання покарання. Юридичний зміст аналізованих правових відносин становлять взаємні права та обов'язки вказаних суб'єктів, які виникають із моменту вчинення злочину. Суб'єкт злочину зобов'язаний отримати з боку держави осуд за вчинений ним злочин в обвинувальному вирокі, а також зазнати заходів державного примусу, що виражаються в обмеженнях особистого (наприклад, позбавлення волі), майнового (штраф, конфіскація майна) або іншого характеру (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю тощо), передбачених кримінальним законом. Одночасно він має право, щоб до нього були застосовані лише ті засоби державного примусу, які передбачаються чинним кримінальним законодавством на підставі гуманних принципів, – справедливості, гуманізму, рівності перед законом – на яких ґрунтується це законодавство. Зі свого боку держава в особі уповноважених на те її органів (і відповідних їх службових осіб) зобов'язана правильно застосувати закон про кримінальну відповідальність: перш за все, вирішити питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності (чи

звільнити від неї), правильно кваліфікувати вчинене суб'єктом злочину суспільно небезпечне діяння, призначити покарання (чи звільнити від нього) з урахуванням тяжкості вчиненого злочину, особи винного, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання тощо. Водночас держава має право надати негативну оцінку (державний осуд) злочину й особі, що його вчинила, а також застосувати до злочинця відповідні засоби державного примусу, що містять обмеження особистого чи майнового характеру. *Об'єктом* кримінально-правових відносин є особисті права і свободи особи (блага), обмеження яких передбачається у санкції статті Особливої частини КК України, за якої винна особа притягується до кримінальної відповідальності.

До теоретичних підстав кримінальної відповідальності як загальної теорії кримінального права вважаємо за необхідне віднести також систему понять і відповідних їм юридичних термінів, особливості яких обумовлені сутністю і змістом категорії “кримінальна відповідальність”, таких, зокрема, як: “підстава кримінальної відповідальності”, “ступінь кримінальної відповідальності”, “межі кримінальної відповідальності”, “форми кримінальної відповідальності” та ін. Вони, безумовно, наповнюють зміст категорії “кримінальна відповідальність”, конкретизують і деталізують її, надають їй предметний логіко-юридичний характер і водночас визначаються цією категорією.

V. Розглянуті емпіричні й теоретичні підстави обґрунтування і формування кримінальної відповідальності як загальної теорії науки кримінального права містять значний масив (систему) знань, які відображають сутність та основні риси кримінальної відповідальності як явища соціально-правової реальності – основоположного елемента науки кримінального права. Однак для формування КВ на рівні загальної теорії науки як ідеалізованого об'єкта необхідно виокремити основні та найбільш суттєві з них в їх узагальненому вигляді і на підставі інтеграційного підходу визначити основні риси (властивості) цього об'єкта. Причому тут мають враховуватись як теоретичні, так і емпіричні знання в їх діалектичній єдності. Лише в такому випадку теорія, що розробляється, може бути визнана сформованою з необхідною повнотою. Зазначимо, що за наявності значної кількості наукових праць, присвячених КВ, подібний методологічний підхід майже не застосовувався. Навіть у фундаментальній праці П. Сердюка “Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження”³³ цей підхід не отримав належної уваги.

³³ П. Сердюк, “Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві: порівняльно-правове дослідження” (автореф дис д-ра юрид наук, 2013); П. Сердюк, *Теоретичні і методологічні проблеми сучасного кримінального права* (Акцент Ін Вест-трейд 2012).

Виокремлені та розглянуті найбільш важливі властивості і риси КВ, що становлять емпіричні й теоретичні основи обґрунтування і формування загальної теорії, та екстраполюючи їх на зміст цієї теорії, вважаємо за можливе віднести до неї (у тезисній формі) такі положення:

1. Теорія КВ – це система узагальнених знань у сфері науки кримінального права стосовно кримінальної відповідальності як соціально-правового явища реальної дійсності.

2. КВ встановлюється тільки законом про кримінальну відповідальність: у диспозиціях норм КК України вичерпно визначаються суспільно небезпечні діяння (у формі дії або бездіяльності) як злочини, а в санкціях передбачаються покарання та інші примусові заходи кримінально-правового характеру, що підлягають застосуванню до осіб, визнаних винними вироком суду у вчиненні злочину.

3. Сутність КВ полягає у юридичному (основаному на законі) обов'язку особи, що визнана винною у вчиненні злочину, відповідати перед державою за вчинене нею діяння і підлягати дії кримінального закону у вигляді: а) негативної соціально-правової оцінки (державної докори) вчиненого діяння і самого діяча та б) у застосуванні до нього державного примусу – покарання та (або) інших примусових заходів кримінально-правового характеру, які за своїм змістом завжди пов'язані з вимушеним перетерпюванням обмежень особистого, майнового або іншого характеру.

4. Підставою КВ є вчинення особою (фізичною, осудною, що досягла віку кримінальної відповідальності) суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК України.

5. КВ забезпечує виконання кримінальним законом захисної, превентивної та виховної функцій з моменту набрання кримінальним законом чинності. Реалізація КВ здійснюється у кримінально-правових відносинах, які виникають з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, що визнане злочином, і завершується погашенням або зняттям судимості, або на більш ранній стадії – у випадках звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання. У цьому сенсі є підстави виокремлювати *ультраактивні (перспективні) і негативні (ретроактивні) аспекти КВ* як специфічні й різні форми її впливу на суспільне життя, що має суттєве значення для з'ясування питань щодо функцій кримінального законодавства.

6. Реалізація КВ здійснюється шляхом застосування кримінального, кримінального процесуального, кримінального виконавчого законодавств лише судом та уповноваженими на те державними органами.

VI. Представлені основні узагальнені положення теорії кримінальної відповідальності є підстави розглядати як суттєві елементи змісту

загальної теорії науки кримінального права, що обумовлено, по-перше, роллю інституту “кримінальної відповідальності” в системі засобів кримінально-правового регулювання (як мегаінституту) і його впливом на інші інститути кримінального права; по-друге, місцем та визначальною роллю категорії “кримінальна відповідальність” у понятійному ряду категорій і понять науки кримінального права, її визначальним впливом на понятійний апарат кримінального права загалом. У зв’язку з визначенням змісту КВ як загальної теорії науки кримінального права надзвичайно важливо з’ясувати її функції, тобто значення для науки і практики кримінального права.

Висновки. Як і в кожній науці, загальна теорія науки кримінального права, безумовно, має багатогранне значення. Але воно завжди, і передусім, проявляється у методологічному впливі на кримінальне право: на вирішення її теоретико-наукових і праксеологічних проблем. Тому в цій статті вважаємо за можливе обмежити обсяг дослідження і зосередити увагу, перш за все, на *методологічному значенні КВ як загальної теорії* для вирішення проблем науки кримінального права. Воно зводиться переважно до такого:

По-перше, розробка окремих (приватних) чи спеціальних теорій кримінального права має здійснюватися з урахуванням загальних положень КВ як загальної теорії науки кримінального права. Останні, тією чи іншою мірою, мають виступати як *базисні і відправні до змісту й основних положень цих приватних теорій* і визначати їх сутність та зміст. Такий підхід має забезпечити єдине організаційно і логічно-узгоджене “методологічне поле” науки як необхідного чинника ефективності наукових досліджень у сфері кримінального права.

По-друге, КВ як загальна теорія становить основи *диференційного підходу* в процедурі криміналізації суспільно небезпечних діянь і їх пеналізації, що виражається у конструюванні кримінально-правових норм, сформульованих у статтях КК України і визначених у них складах злочинів (зокрема і з кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками), при виокремленні й формуванні норм та інститутів Особливої частини кримінального права.

По-третє, теорія КВ забезпечує водночас реалізацію *інтеграційних процесів*, оскільки об’єднує такі основоположні структурні елементи кримінального права, як *злочин і покарання*, що виступають взаємозалежними явищами, об’єднує норми Загальної й Особливої частин кримінального права, визначає їх як єдине ціле, зокрема, єдність елементів і ознак складу злочину, що надзвичайно важливо для кваліфікації злочинів, виступає основою формування і визна-

чення в законі простих і кваліфікованих, а також складених злочинів і складів злочинів.

По-четверте, теорія КВ надає можливість визначати у змісті норм КК України злочини і покарання за них, з огляду на аксіологічний підхід, який забезпечує реалізацію принципу пропорційності, тобто відповідності (адекватності) ступеня суспільної небезпечності злочинних діянь, визначених у диспозиціях кримінально-правових норм, і суворості покарання, встановленого в санкціях відповідних статей КК України.

По-п'яте, як наскрізний інститут і базова категорія КВ суттєво впливає на зміст і сутність понятійного апарата кримінального права, структуру і зміст кримінально-правових норм та юридичних конструкцій – основоположних одиниць структури кримінального права і законодавства.

По-шосте, вказані та інші види (форми) впливу КВ як загальної теорії науки кримінального права методологічного характеру мають суттєве значення для вирішення проблем науки і практики кримінального права, у кінцевому підсумку, на кримінальне законотворення і розробку проблем удосконалення практики застосування чинного кримінального законодавства України.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Baulin Yu, *Zvinnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti [Exemption from Criminal Liability]* (Atika 2004) (in Ukrainian).
2. Belkin R, *Kurs kriminalistiki [Course of Criminalistics], t 1: Obshhaja teorija kriminalistiki [General Theory of Criminalistics]* (Jurist 1997) (in Russian).
3. Cereteli T, *Prichinnaja svjaz' v ugovnom prave [Causation in Criminal Law]* (1963) (in Russian).
4. Chel'cev-Bebutov M, *Prestuplenie i nakazanie v istorii i sovremennom prave [Crime and Punishment in History and in Modern Law]* (1925) (in Russian).
5. Chepikov M, *Integracija nauki: filosofskij ocherk [Integration of Science: Philosophical Essay]* (Mysl' 1981) (in Russian).
6. Filimonov V i Filimonov O, *Institut prava. Institut ugovnogo prava. Institut ugovno-ispolnitel'nogo prava [Institution of Law. Institution of Criminal Law. Institution of Correctional Law]* (Jurisprudencija 2014) (in Russian).
7. Grjaznov B i Dynin B i Nikitin E, *Teorija i ee ob'ekt [Theory and Its Object]* (Nauka 1973) (in Russian).
8. Karpushin M i Kurljandskij V, *Ugovnaja otvetstvenost' i sostav prestuplenija [Criminal Liability and Corpus Delicti]* (1974) (in Russian).
9. Lejst O, *Sankcii v sovetskom prave [Sanctions in Soviet Law]* (1962) (in Russian).
10. Matyshevskij P, *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk dlja studentiv yurydychnykh spetsialnostei [Criminal Law of Ukraine. General Part: Study Guide for Law Students]* (2000) (in Ukrainian).

11. Nikitin E, *Priroda obosnovanija: substratnyj analiz [Nature of Substantiation: Substrate Analysis]* (1981) (in Russian).
12. Pinaev A, *Kurs lekcij po Obshhej chasti Ugolovnogogo prava Ukrainy [Course of Lectures on the General Part of Criminal Law of Ukraine]* (2002) (in Russian).
13. Piontkovskij A, *Uchenie o prestuplenii po sovetskomu ugolovnomu pravu [Doctrine of Crime According to Soviet Criminal Law]* (1961) (in Russian).
14. Poznyshhev S, *Osnovnye nachala nauki ugolovnogogo prava. Obshhaja chast' ugolovnogogo prava [Fundamental Principles of Criminal Law Science. General Part of Criminal Law]* (Izd-e A A Karceva 1912) (in Russian).
15. Ruzavin G, *Filosofija nauki: uchebnoe posobie dlja studentov vuzov [Philosophy of Science: Study Guide for Students of Higher Educational Institutions]* (JuNITI-DANA 2005) (in Russian).
16. Ruzavin G, *Metodologija nauchnogo poznanija: uchebnoe posobie dlja studentov i aspirantov vysshih uchebnyh zavedenij [Methodology of Scientific Cognition: Study Guide for Students and Postgraduates of Higher Educational Institutions]* (2005) (in Russian).
17. Serdiuk P, *Teoretychni i metodolohichni problemy suchasnoho kryminalnoho prava [Theoretical and Methodological Issues of Modern Criminal Law]* (Aktsept In Vest-treid 2012) (in Ukrainian).
18. Sergeevskij N, *O znachenii prichinnoj svjazi v ugolovnom prave [On the Meaning of Causation in Criminal Law]* (Jaroslavl' 1880) (in Russian).
19. Soldatov V, *Metodologija nauchnogo poznanija [Methodology of Scientific Cognition]* (Politizdat Ukrainy 1975) (in Russian).
20. Trajnin A, *Sostav prestuplenija po sovetskomu ugolovnomu pravu [Corpus Delicti According to Soviet Criminal Law]* (1961) (in Russian).
21. Trajnin A, *Uchenie o sostave prestuplenija [Doctrine of Corpus Delicti]* (1946) (in Russian).
22. Utevsckij V, *Vina v sovetskom ugolovnom prave [Guilt in Soviet Criminal Law]* (1950) (in Russian).
23. Veresha R, *Poniattia vyny yak element zmistu kryminalnoho prava Ukrainy [The Concept of Guilt as the Content Element of Ukrainian Criminal Law]* (2005) (in Ukrainian).
24. Vinberg A i Malahovskaja N, *Sudebnaja jekspertologija (obshheteoreticheskie i metodologicheskie problemy sudebnyh jekspertiz) [Forensic Expert Science (General Theoretical and Methodological Issues of Forensic Examinations)]* (1979) (in Russian).
25. Zelenec'kij V, *Obshhaja teorija bor'by s prestupnost'ju [General Crime Combating Theory], t 1: Konceptual'nye osnovy [Conceptual Foundations]* (Osнова 1994) (in Russian).

Edited books

26. *Kurs rossijskogo ugolovnogogo prava: Obshhaja chast' [Course of Russian Criminal Law: General Part]* (Kudrjavcev V i Naumov A red, 2001) (in Russian).
27. *Kurs sovetskogo ugolovnogogo prava [Course of Soviet Criminal Law], t 1: Chast' Obshhaja [General Part]* (Beljaev N i Shargorodskij M otv red, Izdatel'stvo Leningradskogo un-ta 1970) (in Russian).
28. *Kurs sovetskogo ugolovnogogo prava [Course of Soviet Criminal Law], t 1: Chast' Obshhaja [General Part. Crime]* (Beljaev N i Shargorodskij M otv red, Izdatel'stvo Leningradskogo un-ta 1970) (in Russian).
29. *Kurs ugolovnogogo prava [Course of Criminal Law], t 1: Uchenie o prestuplenii [Doctrine of Crime]* (Kuznecova N i Tjazhkova I red, 2002) (in Russian).

Encyclopaedias and dictionaries

30. *Velyka ukraïnska yurydyčna entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia of Law], t 17: Kryminalne pravo [Criminal Law]* (Tatsii V holova redkol, Borysov V zast holovy, Pravo 2016) (in Ukrainian).

Микола Панов

31. *Slovar' filosofskih terminov [Dictionary of Philosophical Terms]* (Kuznecov V nauch red, INFRA – M 2005) (in Russian).
32. *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar' [Philosophical Encyclopedic Dictionary]* (Il'ichev L red, Sov enciklopedija 1983) (in Russian).

Journal articles

33. Ekzarhopulo A, 'Kriminalisticheskaja teorija: sushhnost', struktura, komponentnyj sostav' ['Criminalistic Theory: Essence, Structure, Components'] (2015) 11 *Kriminalist pervopechatnyj* 10–29 (in Russian).
34. Krylenko N, 'Proekt Ugolovnogo kodeksa SSSR' ['Draft Criminal Code of the USSR'] (1935) 1–2 *Sovetskoe gosudarstvo i pravo* 96 (in Russian).
35. Piontkovskij A, 'O ponjatii ugolovnoj otvetstvennosti' ['On the Concept of Criminal Liability'] (1967) 12 *Sovetskoe gosudarstvo i pravo* 40 (in Russian).
36. Zagorodnikov N, 'O predelah ugolovnoj otvetstvennosti' ['On the Limits of Criminal Liability'] (1967) 7 *Sovetskoe gosudarstvo i pravo* 39–40 (in Russian).
37. Zhuravel V, 'Zahalna teoriia kryminalistyky: deiaki problemy formuvannia' ['General Theory of Criminalistics: Some Issues of Formation'] (2015) 11 *Kriminalist» pervopechatnyj* 30–44 (in Ukrainian).

Theses

38. Brajnin Ja, 'Osnovanie ugolovnoj otvetstvennosti i vazhnejšie voprosy uchenija o sostave prestuplenija v sovetskom ugolovnom prave' ['Cause of Criminal Liability and Topical Issues of the Corpus Delicti Doctrine in Soviet Criminal Law'] (avtoref dis dok jurid nauk, 1963) (in Russian).
39. Serdjuk P, 'Teoriia kriminal'noi vidpovidal'nosti v suchasnomu kriminal'nomu pravi: porivnial'no-pravove doslidzhennia' ['Theory of Criminal Liability in Modern Criminal Law: Comparative Law Study'] (avtoref dis d-ra jurid nauk, 2013) (in Ukrainian).
40. Zelenc'kij V, 'Konceptual'nye osnovy obshhej teorii bor'by s prestupnost'ju' ['Conceptual Foundations of the General Crime Combating Theory'] (avtoref dis d-ra jurid nauk, 1989) (in Russian).

Mykola Panov

GENERAL THEORY OF CRIMINAL LAW SCIENCE:
SUBSTANTIATION AND FORMATION ISSUES

ABSTRACT. The article focuses on the elaboration of the general theory of criminal law science which, in the author's opinion, should be understood as the theory of criminal liability and which still remains an unexplored issue. The article examines the empirical and theoretical foundations underlying this theory, which at the same time are the constituents forming its content. The author emphasizes the important methodological meaning of criminal liability theory as general theory, for individual (special or private) theories of criminal law and for the science of criminal law generally, and thus determines its potential impact on the criminal law practice – criminal lawmaking and law application.

The purpose of the article is to substantiate and form the general theory of criminal law science (which is seen as the theory of criminal liability) as the methodological basis of

individual (special or private) theories of criminal law science in general, and to clarify its impact on criminal lawmaking and the application practice of current criminal legislation.

The science of criminal law is a rather complex but at the same time an orderly system of knowledge in the area of criminal law regulation. The centrepiece of this knowledge is scientific theories as the most developed and perfect forms of its organization, since they within their content comprise such essential and necessary elements of cognition attributable to the subject matter of the science as ideas, hypotheses, concepts, methodology, the set of concepts, etc., integrate them and provide for the whole picture of the essential connections and regularities of the systemic and coherent object of knowledge. The science of criminal law has developed a number of specific theories concerning various topical issues: causes for criminal liability, concept of crime, corpus delicti and its elements, punishment, inchoate crime, complicity in crime, specific institutions provided for by the Special Part of criminal law etc. These theories aim at resolving the issues which are undoubtedly important but, nevertheless, individual, and therefore have a special (isolated or private) nature. Moreover, they did not rest upon the general theory of criminal law science which has not and still is not in the focus of research. The mentioned methodological limitation of these private theories undoubtedly had a negative impact on their completeness, substantiation and the results obtained.

The author suggests that the general theory of criminal law science be understood as the theory of criminal liability which is organically linked to almost all institutions and categories of criminal law and the set of concepts of the science on the whole. This theory is developed by the analysis of empirical (the system of criminal law provisions making up the content of the institute of criminal liability) and theoretical (the category of “criminal liability” and the system of concepts and legal terminology subordinated to it) grounds as the prerequisites necessary for forming it. In this context, these grounds are regarded as essential components of the theory’s content which are in dialectical unity.

Based on the study, the author determines the main features of the criminal liability theory which represent its content as the general theory of criminal law science, highlights its methodological meaning for individual (special or private) theories of the science, and explores its impact on the science and practice of criminal law – criminal lawmaking and law application.

KEYWORDS: criminal law science; general theory of criminal law science; individual (special or private) theories; substantiation; forming of the general theory of criminal law; methodological meaning of the “criminal liability” theory as the general theory of criminal law science.